

ARAP LEHÇELERİNDEKİ TÜRKÇE KELİMELER

Derya Adalar Subaşı*

Türkçe Sözlük'te "Bir dilin tarihsel, bölgesel ve siyasal sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle ayrılan kolu, diyalekt." olarak tanımlanan lehçe kavramı bir coğrafi bölgeye veya belli bir çevreye ait dilsel özellikleri, bu bölgenin ve çevrenin bütün fertlerinin birbirleriyle kurdukları iletişimde kullanılması ile ortaya koydukları sözcü bütünü yansıtmaktadır. Coğrafi konunun boyutuna ve genişliğine göre aynı dilin farklı birçok lehçesi olabilmekte ancak lehçe ile kaynak dil arasında sıkı sıkıya bir ilişki de bulunmaktadır. Bir dile ait farklı lehçelerin bulunması, bu lehçelerin her birinin farklı özelliklere sahip olduğunu göstermesinin yanı sıra kimi lehçelerde bazı seslerin çıkış yerlerinde ve söylemlerinde, kimi lehçelerde de dil bilgisel açıdan farklı yönler görülmektedir (Enis, 2002: 15,17).

Arap dilinde de Arap kabilelerinin lehçeleri arasında çeşitli farklılıklar meydana gelmiş, bu farklılaşma, bazen bir hareketin başka bir harekeye dönüşmesi şeklinde, bazen de kelimenin harflerinin değişime uğraması şeklinde olmuştur. Arap kabileleri coğrafi açıdan farklı bölgelerde ve konumlarda yaşamaları dolayısıyla lehçeleri açısından farklı özellikler göstermişler, bu farklılıklar aralarındaki iletişimi, anlatmak istedikleri şeyleri zorlaştırmış ve aralarında anlaşma sağlamak amacıyla dil birliğine yönelmişlerdir. Arap halkları, gerek ticaret, gerekse hac dolayısıyla birbirleriyle sürekli karşılaştıkları için, kullandıkları lehçeler de zamanla kay-

naşmıştır. Şüphesiz ki, bu kaynaşma süreci yüzyıllarca devam etmiştir (Kızılkı, 2009: 170). Arapçada olduğu gibi Aramice ve İbranice gibi pek çok dilin kendisinden doğduğu diğer Sâmi dillerde de aynı durum meydana gelmiş, aynı coğrafi bölgede oturanların kullandığı, genel olarak ortak kullanımdaki dilin özelliklerini de taşıyan ancak belli coğrafi konumdaki insanların birbirleriyle iletişimini kolaylaştıran farklı lehçeler oluşmuştur.

Arap coğrafyasında lehçe kullanımının yaygınlığı Modern dönemde oryantalistlerin de dikkatini bu lehçeler üzerine çekmiştir. Böylece oryantalistler başlattıkları lehçe çalışmaları ile belli bir mesafe kat etseler bile bu çalışmaların 19. yüzyıldan itibaren Arap araştırmacılar tarafından geliştirilerek devam ettirilmesi ve teşvik edilmesiyle, gerek Arap Dil Kurumlarında, gerekse üniversitelerde lehçe araştırmaları gelişmiş ve "lehçe bilim" adı altında bir bilim dalı hâline gelmiştir (Şefiuddîn, 2007).

Arapların ve Türklerin tarih boyunca yaklaşık bin yılı aşkın bir zamandır etkileşim içinde olduğu düşünüldüğünde her iki ırkın dillerinin de birbirini etkilemiş olduğu fikri gün yüzüne çıkmaktadır. Özellikle halkların bir araya gelmesi ve iletişim kurması ile sözcük alışverişi başlamış dolayısıyla etkileşimin lehçeler üzerinde görülmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda Arapçada özellikle lehçelerde kendisini daha çok hissettiren Türkçe kelime kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu kelimeler bugün bile farklı Arap lehçeleri bağlamında ele alındığında hiç de küçümsenemeyecek bir Türkçe söz varlığını oluşturmaktadır. Türkçeden Arap lehçelerine geçen ve hâlihazırda kullanılagelen sözcüklerin türünün, anlamlarının ve kategorilerinin belirlenmesi hem Türk

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, adalar@ankara.edu.tr

dili hem de Arap dili araştırmacıları açısından son derece gerekli bir durum arz etmektedir. Araştırmacıların bu konudaki ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte hazırlanmış titiz bir çalışma olan *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler* 2021 yılında, Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yayınlanmış ve Arap lehçelerinde bulunan Türkçe kelimeleri detaylı bir şekilde ele almış değerli bir çalışmadır.

Bu çalışmanın yazarı, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapan ve aynı ana bilim dalında İbranice dersleri de veren Prof. Dr. Bedrettin Aytaç'tır. Özenle hazırlanan bu eser Prof. Dr. Bedrettin Aytaç'ın Arap ülkelerinde bulunduğu sırada yaptığı akademik araştırmaların ve incelemelerin dikkat çeken bir ürünü olarak görülmektedir. Eser daha önce 1994 yılında yayınlanmış ancak baskısının kısa sürede tükenmesi sonucunda araştırmacılar tarafından ulaşılamayan bir eser konumunda kalmış, geçen zaman içinde eserin mevcut yapısı üzerine eklemeler yapmaya devam eden Prof. Dr. Bedrettin Aytaç bu kitabın Türk Dil Kurumu Yayınları arasında çıkan bu yeni baskısıyla lehçelerin sürekli gelişmekte ve değişmekte olduğunu, canlılıklarını hiçbir zaman yitirmediklerini gözler önüne sermiştir. Prof. Dr. Aytaç, başta kendi yaptığı lehçe bilim araştırmalarını göz önüne alarak bugüne değin sürdürdüğü titiz araştırmalar neticesinde esere çok sayıda madde başı ekleyerek yaptığı güncellemelerle okuyucuların karşısına ilkinden çok daha kapsamlı bir eser çıkarmıştır.

Eserin içeriği

Eser daha yakından incelendiğinde kapağında yer alan başlığın hem Türkçe hem Arapça olması dikkat

çekmektedir. Arapça olarak الكلمات التركية في اللهجات العربية *el-Kelimâtü't-Turkiyye fi'l-Lehcâti'l-'Arabîyye* şeklinde ifade edilen Arapça başlık eserin içeriğiyle son derece uyumlu ve ana dili Arapça olanların da ilgisini çekecek bir nitelik arz etmektedir.

Giriş bölümünde araştırmanın niteliği, Türklerin Araplarla olan yaklaşık bin yıllık tarihi ilişkileri esnasında Arap lehçelerine girmiş olan ve hâlen kullanılagelen Türkçe sözcüklerin varlığı, Arap dünyasında lehçelerin oluşumu, Türkçe sözcüklerin hem konuşma hem de yazı dilinde bulunması, Arap-Türk ilişkilerinin tarihsel boyutu, Osmanlı hâkimiyetinde kalan Arap ülkeleri ve bu hâkimiyetin süresi gibi konulara da değinilmektedir. Giriş bölümü Arap lehçelerindeki Türkçe söz varlığının mevcudiyetinin tarihsel boyutunu ele almaktadır. Ardından aynı girişin Arapça tercümesi de verilmekte, bu da eseri her iki dil için de araştırmacıla-

rın istifadesine sunan bir yapı oluşturmaktadır.

Eserin ilk bölümü “Alfabetik Sıra ve Lehçelerine Göre Türkçeden Arapçaya Geçen Kelimeler” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında alfabetik olarak A harfinden 60, B harfinden 112, C harfinden 13, Ç harfinden 54, D harfinden 60, E harfinden 20, F harfinden 23, G harfinden 14, H harfinden 53, İ harfinden 13, K harfinden 164, L harfinden 14, M harfinden 60, N harfinden 18, O harfinden 10, Ö harfinden 2, P harfinden 40, R harfinden 6, S harfinden 66, Ş harfinden 17, T harfinden 100, U harfinden 3, Ü harfinden 2, V harfinden 4, Y harfinden 47 ve Z harfinden 22 sözcük olmak üzere toplam 997 sözcük incelenmektedir. Bu kapsamda b, k ve t harfiyle başlayan kelimelerin diğer harflere oranla çok daha fazla olduğu gözlenmektedir.

Lehçelere geçen Türkçe kelimeler verilirken aynı kelimenin hangi Arap lehçelerinde kullanıldığı ve bu lehçelerde taşıdığı anlamı belirtilmiştir. Çalışmanın bu baskısında Irak ve Libya lehçesinde bulunan Türkçe kelimelere eklemeler yapılmış, bu da çalışmanın kapsamını genişletmiştir. Eserde Türkçe kelimelerin bulunduğu diğer lehçeler arasında Mısır, Ürdün, Suriye, Yemen, Suudi Arabistan, Cezayir, Lübnan, Sudan ve Filistin lehçeleri bulunmaktadır.

İkinci bölümde “Türkçeden Arapçaya geçen kelimelerin yoğunlaştığı belli başlı alanlar” incelenmiştir. Arap lehçelerinde kullanılan Türkçe kelimelerin belli kavram alanlarına göre sınıflandırıldığı bu bölümde tulumacı, ustabaşı, tüfekçi, nargileci gibi Türkçe meslek mensubu isimlerinin sayıca çok daha fazla olduğu gözlenmektedir.

Bunu alay, koğuş, kolluk, tabur, tabya gibi askeri ve idari alanla ilgili kelimeler izlemekte, tatlı, turşu, yemek, can eriği, Yusuf efendi, hoşaf gibi yiyecek-içecek isimleri, sıfatlar, özel isim, aile adı, lakap ve unvanlar, mekân ve yer isimleri, araç-gereç isimleri, fiiller, giyim, kuşam ve dokuma ile ilgili kelimeler, akrabalık isimleri, maden-metal isimleri ve hayvan isimleri de ayrı olarak listelenmektedir. Eserin bu bölümü bir kavram alanı çalışması niteliği de taşımaktadır.

Eserin kaynakça bölümünde Arapça, Türkçe, İngilizce ve Almanca çok sayıda kaynak eserin incelendiği gözlenmektedir. Bu da lehçebilim ile ilgilenen araştırmacılar için yol gösterici bir nitelik arz etmektedir.

Sonuç olarak Prof. Dr. Bedrettin Aytaç'ın, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler* adlı eseri yukarıda dile getirilen niteliklerine ve titizlikle hazırlanmasına ek olarak Türkçenin Arap lehçelerine etkisi konusunda son derece kapsamlı veriler içeren ve okuyucuya konuyla ilgili geniş bir bakış açısı kazandıran özgün bir kaynak eser özelliği taşımaktadır.

Kaynaklar

- Aytaç, Bedrettin, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, TDK Yayınları, Ankara 2021.
- Enis, İbrahim, *Fi'l-Lehecâti'l-'Arabîyye*, Mek-tebetu'l-Encelu'l-Mısıriyye, Kahire 2003.
- Kızıklı, Zafer, Arap Dili (Seydişehirli Mahmud Esad, Sadeleştiren: Zafer Kızıklı), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, S 4, 2009, s.163-177.
- Şefî'uddîn, Muhammed, “el-Lehecâtu'l-'Arabîyye ve 'alâkatuha bi'l-lugati'l-'Arabîyyeti'l-Fushâ: Dirâse Lugaviyye”, *Dirâsâtu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyyeti'l-'âliye*, C 4, 2007, s. 75-96.

